RIVOJLANISHNING YOSHGA VA INDIVIDUAL XUSUSIYATLARIGA OID TATQIQOTLAR TAHLILI

Boboyeva Maxsuda Ataxanovna
Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti
“Pedagogika va psixologiya” kafedrasi o‘qituvchisi
Oripova Shahzoda
Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti talabasi
Ahmedova Kamola
Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada rivojlanishning yoshga va individual xususiyatlariga oid ilmiy tadqiqotlar tahlil qilingan. Tadqiqot davomida yosh davrlarining psixologik xususiyatlari, individual farqlar hamda ularning ta’lim-tarbiya jarayoniga ta’siri o‘rganildi. Shuningdek, differensial va individual yondashuvlarning o‘quvchilar rivojlanishidagi ahamiyati yoritildi. Tadqiqot natijalari yosh va individual xususiyatlarni hisobga olgan holda tashkil etilgan pedagogik faoliyat ta’lim samaradorligini oshirishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: yosh rivojlanishi, individual xususiyatlar, pedagogik yondashuv, psixologik rivojlanish, differensial ta’lim, motivatsiya, emotsional barqarorlik.

Аннотация

В данной статье проанализированы исследования, посвящённые возрастным и индивидуальным особенностям развития личности. В ходе исследования были изучены психологические особенности возрастных этапов, индивидуальные различия и их влияние на образовательный процесс. Также раскрыта значимость дифференцированного и индивидуального подходов в развитии учащихся. Результаты исследования показали, что организация педагогической деятельности с учётом возрастных и индивидуальных особенностей способствует повышению эффективности образования.

Ключевые слова: возрастное развитие, индивидуальные особенности, педагогический подход, психологическое развитие, дифференцированное обучение, мотивация, эмоциональная устойчивость.

Annotation

This article analyzes scientific studies related to age and individual characteristics of human development. The research examined psychological characteristics of different age stages, individual differences, and their influence on the educational process. The importance of differentiated and individual approaches in students’ development was also highlighted. The findings showed that organizing pedagogical activities considering age and individual characteristics increases educational effectiveness.

Keywords: age development, individual characteristics, pedagogical approach, psychological development, differentiated education, motivation, emotional stability.

Kirish

Inson rivojlanishi biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadigan murakkab jarayon hisoblanadi. Ayniqsa, yoshga oid va individual xususiyatlarning rivojlanish jarayoniga ta’siri pedagogika va psixologiya fanlarining dolzarb tadqiqot yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kelmoqda. Zamonaviy ta’lim tizimida shaxsning yosh davrlari, psixofiziologik imkoniyatlari, individual qobiliyatlari hamda intellektual salohiyatini hisobga olgan holda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli rivojlanishning yoshga va individual xususiyatlarga bog‘liq jihatlarini ilmiy tahlil qilish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Psixologiya fanida inson rivojlanishining yoshga oid bosqichlari bo‘yicha ko‘plab nazariyalar ishlab chiqilgan. Jumladan, J. Piaje bolalar intellektual rivojlanishini sensor-motor, operatsiyagacha, konkret operatsiyalar va formal operatsiyalar bosqichlariga ajratgan hamda har bir yosh davrining o‘ziga xos bilish jarayonlari mavjudligini ta’kidlagan [1]. L.S. Vigotskiy esa rivojlanishda ijtimoiy muhit va ta’limning rolini asoslab, “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasini ilgari surgan [2]. Mazkur yondashuvlarga ko‘ra, bolaning rivojlanishi nafaqat biologik omillar, balki pedagogik ta’sir va ijtimoiy muhit bilan ham chambarchas bog‘liqdir.

Mahalliy olimlar tomonidan ham yosh va individual xususiyatlarning ta’lim samaradorligiga ta’siri keng o‘rganilgan. Jumladan, E. G‘oziyev o‘z tadqiqotlarida shaxs rivojlanishida individual psixologik farqlar, temperament, xarakter va qobiliyatlarning o‘rni muhim ekanligini qayd etgan [3]. Shuningdek, M. Davletshin ta’lim jarayonida yosh davrlarining psixologik xususiyatlarini hisobga olish o‘quvchilarning bilim olish faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qilishini ta’kidlaydi [4].Bugungi globallashuv va raqamlashtirish sharoitida bolalar va o‘smirlarning rivojlanish jarayoni avvalgi davrlarga nisbatan sezilarli o‘zgarib bormoqda. Axborot texnologiyalarining keng tarqalishi, ijtimoiy tarmoqlarning ommalashuvi hamda virtual kommunikatsiyaning kuchayishi yoshlarning individual rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu esa yoshga oid rivojlanish qonuniyatlarini zamonaviy sharoitda qayta tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi [5].

Shuningdek, individual farqlarni hisobga olish masalasi inkluziv ta’lim, differensial ta’lim va kompetensiyaviy yondashuv asosidagi ta’lim tizimida ham muhim o‘rin tutadi. Har bir o‘quvchining qobiliyati, qiziqishi, idrok etish tezligi va emotsional holati turlicha bo‘lganligi sababli, ta’lim jarayonida individual yondashuvni qo‘llash o‘quv samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi [6]. Mazkur maqolaning maqsadi rivojlanishning yoshga va individual xususiyatlariga oid tadqiqotlarni tahlil qilish, mavjud ilmiy yondashuvlarni o‘rganish hamda ularning ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi va nazariy tahlil

Mazkur tadqiqotda rivojlanishning yoshga va individual xususiyatlariga oid ilmiy qarashlar qiyosiy-tahliliy yondashuv asosida o‘rganildi. Tadqiqot davomida pedagogika, yosh psixologiyasi va ijtimoiy psixologiya sohalaridagi mahalliy hamda xorijiy ilmiy manbalar tahlil qilindi. Tahlil jarayonida yosh davrlari rivojlanishining psixologik qonuniyatlari, individual farqlar, ta’lim muhiti va tarbiya omillarining shaxs rivojlanishiga ta’siri alohida ko‘rib chiqildi. Yoshga oid rivojlanish masalalari psixologiya tarixida eng ko‘p o‘rganilgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Olimlarning fikriga ko‘ra, inson rivojlanishi uzluksiz jarayon bo‘lib, har bir yosh bosqichining o‘ziga xos psixologik va fiziologik xususiyatlari mavjud. Masalan, J. Piaje nazariyasida bolaning tafakkur rivojlanishi bosqichma-bosqich shakllanishi ko‘rsatib berilgan bo‘lsa [1], E. Erikson shaxs rivojlanishini psixososial bosqichlar orqali izohlab, har bir davrda inson muayyan ichki va tashqi ziddiyatlarni boshdan kechirishini ta’kidlaydi [7]. Bu esa rivojlanishda yosh omili bilan bir qatorda ijtimoiy muhit ham muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalik va o‘smirlik davrida shaxsning intellektual rivojlanishi juda tez sur’atlarda kechadi. Ayniqsa, maktab yoshida bilish jarayonlari — xotira, tafakkur, diqqat va tasavvur faol rivojlanadi. Shu sababli mazkur davrda o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish yuqori natija beradi [3]. Pedagogik kuzatishlar ham differensial yondashuv qo‘llangan sinflarda o‘quvchilarning bilim o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari yuqoriroq bo‘lishini tasdiqlaydi [4]. Individual xususiyatlar deganda insonning temperament, xarakter, qobiliyat, emotsional holat va motivatsion omillari tushuniladi. Har bir shaxsning psixologik tuzilishi o‘ziga xos bo‘lganligi sababli bir xil pedagogik ta’sir turli o‘quvchilarda turlicha natija beradi. Masalan, kuchli motivatsiyaga ega bo‘lgan o‘quvchilar murakkab vazifalarni bajarishda yuqori faollik ko‘rsatsa, emotsional barqarorligi past bo‘lgan o‘quvchilarda stress va xavotir ta’lim samaradorligini pasaytirishi mumkin [5]. Shu bois zamonaviy pedagogikada individual yondashuv tamoyili asosiy metodologik yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda.

L.S. Vigotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi ham individual rivojlanish jarayonini tushunishda muhim ahamiyatga ega [2]. Olimning fikricha, o‘quvchi mustaqil bajara olmaydigan, biroq kattalar yoki tengdoshlari yordamida uddalay oladigan vazifalar uning potensial rivojlanish zonasini tashkil etadi. Ushbu yondashuv zamonaviy interfaol metodlar, hamkorlikda o‘qitish va mentorlik texnologiyalarining ilmiy asoslaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar va internet muhitining yoshlar rivojlanishiga ta’siri ham keng o‘rganilmoqda. Tadqiqotchilar virtual kommunikatsiya, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli ta’lim platformalarining yoshlarning ijtimoiylashuvi va emotsional rivojlanishiga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatishini qayd etadilar [6]. Bir tomondan, axborot texnologiyalari bilim olish imkoniyatlarini kengaytirsa, ikkinchi tomondan, haddan tashqari virtual faollik diqqatning susayishi, emotsional qaramlik va kommunikativ qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin.

Shuningdek, tadqiqotlar rivojlanish jarayonida oilaviy muhitning ahamiyati yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Ota-onalarning pedagogik savodxonligi, oiladagi psixologik iqlim va bolaga bo‘lgan munosabat uning emotsional barqarorligi hamda o‘ziga ishonch hissining shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi [8]. Qo‘llab-quvvatlovchi oilaviy muhitda ulg‘aygan bolalarda ijtimoiy moslashuv va akademik muvaffaqiyat ko‘rsatkichlari yuqoriroq bo‘lishi kuzatilgan. Umuman olganda, rivojlanishning yoshga va individual xususiyatlariga oid tadqiqotlar inson rivojlanishini kompleks tizim sifatida ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Mazkur yondashuv ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarning yosh, psixologik va individual imkoniyatlarini hisobga olish orqali samarali pedagogik faoliyatni tashkil etishga xizmat qiladi.

Natijalar

Tadqiqot davomida rivojlanishning yoshga va individual xususiyatlariga oid ilmiy manbalar hamda pedagogik kuzatish natijalari tahlil qilindi. Olingan ma’lumotlar yosh omili va individual psixologik farqlar o‘quvchilarning bilish faoliyati, motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuviga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Ayniqsa, individual yondashuv qo‘llanilgan ta’lim jarayonida o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari va mustaqil fikrlash darajasi yuqoriroq bo‘lishi aniqlandi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda emotsional qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish muhim omil hisoblanadi. O‘smirlik davrida esa mustaqillik, ijtimoiy faollik va shaxsiy qiziqishlarning rivojlanishi asosiy o‘rin egallaydi. Individual xususiyatlar, xususan temperament va motivatsion omillar o‘quvchilarning bilim olish sur’ati hamda ijtimoiy moslashuviga bevosita ta’sir ko‘rsatishi kuzatildi [3]. Pedagogik kuzatishlar davomida differensial va individual yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o‘quvchilarning faolligi va bilimlarni o‘zlashtirish darajasi an’anaviy usullarga nisbatan yuqoriroq ekanligi qayd etildi. Shu bilan birga, psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratilgan sinflarda o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi va muloqot faolligi ortgani aniqlandi [5].

Quyidagi jadvalda yosh va individual xususiyatlarning rivojlanish jarayoniga ta’siri bo‘yicha umumlashtirilgan natijalar keltirilgan.

Yosh davri	**Asosiy psixologik xususiyatlar**	**Individual omillarning ta’siri**	**Pedagogik tavsiyalar**
Kichik maktab yoshi	Qiziqishning yuqoriligi, emotsional sezgirlik	Rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlash muhim	O‘yinli va interfaol metodlardan foydalanish
O‘rta maktab yoshi	Mustaqillik va muloqot ehtiyojining ortishi	Motivatsiya va temperament katta rol o‘ynaydi	Guruhli ishlar va muammoli ta’limni qo‘llash
O‘smirlik davri	Shaxsiy pozitsiya shakllanishi	Emotsional barqarorlik muhim ahamiyatga ega	Individual yondashuv va psixologik yordam
Yuqori sinf o‘quvchilari	Kasbiy yo‘nalish va o‘zini anglash	Qobiliyat va qiziqishlar ustuvor	Kasbiy yo‘naltirish va mustaqil loyihalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, yosh va individual xususiyatlarni hisobga olgan holda tashkil etilgan pedagogik jarayon o‘quvchilarning intellektual rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy faolligini oshirishda samarali hisoblanadi. Ayniqsa, individual yondashuv, differensial ta’lim va psixologik qo‘llab-quvvatlashning uyg‘unligi ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qilishi aniqlandi [6].

Muhokama

Olib borilgan tadqiqot natijalari rivojlanishning yoshga va individual xususiyatlariga oid ilmiy qarashlarning zamonaviy ta’lim tizimida muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilishini ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida olingan ma’lumotlar shuni tasdiqladiki, yosh davrlarining psixologik xususiyatlarini hisobga olish o‘quvchilarning bilim olish faoliyati va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, individual farqlarni e’tiborga olmaslik ta’lim samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin. Natijalar J. Piaje va L.S. Vigotskiy nazariyalari bilan hamohang ekanligi kuzatildi. Xususan, Piaje tomonidan ilgari surilgan bilish rivojlanishining bosqichma-bosqich shakllanishi haqidagi fikrlar tadqiqot natijalarida ham o‘z tasdig‘ini topdi [1]. Tadqiqot davomida kichik yoshdagi o‘quvchilarda emotsional va obrazli tafakkur ustunligi, o‘smirlik davrida esa abstrakt va mustaqil fikrlashning rivojlanishi aniqlandi. Bu esa yosh davrlariga mos metodlarni tanlash zarurligini ko‘rsatadi.

Vigotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi ham olingan natijalar bilan bevosita bog‘liq ekanligi aniqlandi [2]. Ayniqsa, hamkorlikda o‘qitish, guruhli ishlash va pedagogik qo‘llab-quvvatlash orqali o‘quvchilarning rivojlanish sur’ati tezlashishi kuzatildi. Bu holat ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi interaktiv munosabatning muhimligini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari individual xususiyatlarning rivojlanishdagi ahamiyatini ham ko‘rsatdi. Xususan, motivatsiyasi yuqori bo‘lgan o‘quvchilarda bilimlarni o‘zlashtirish darajasi va mustaqil faoliyat ko‘rsatkichlari yuqoriroq bo‘lishi kuzatildi. Shu bilan birga, emotsional barqarorligi past yoki kommunikativ qiyinchiliklarga ega bo‘lgan o‘quvchilarda ijtimoiy moslashuv jarayoni murakkabroq kechishi aniqlandi [5]. Bu esa pedagog va psixologlarning individual yondashuv asosida ishlashi zarurligini ko‘rsatadi.

Muhokama jarayonida raqamli texnologiyalar va internet muhitining yoshlar rivojlanishiga ta’siri ham alohida e’tiborga loyiq ekanligi aniqlandi. Zamonaviy axborot texnologiyalari yoshlarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirayotgan bo‘lsa-da, virtual muhitga haddan tashqari bog‘lanish diqqatning pasayishi va emotsional zo‘riqish kabi salbiy holatlarni ham yuzaga keltirishi mumkin [6]. Shu sababli

pedagogik faoliyatda raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish va media madaniyatni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, oilaviy muhitning ta’siri ham muhim omillardan biri sifatida qayd etildi. Qo‘llab-quvvatlovchi oilaviy muhitda ulg‘aygan o‘quvchilarda o‘ziga ishonch, kommunikativ faollik va akademik muvaffaqiyat darajasi yuqoriroq bo‘lishi aniqlandi [8]. Aksincha, oilaviy nizolar yoki e’tibor yetishmasligi bolalarda emotsional beqarorlik va motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin. Umuman olganda, tadqiqot natijalari yoshga va individual xususiyatlarga asoslangan pedagogik yondashuvlarning samarali ekanligini ko‘rsatdi. Ta’lim jarayonida differensial yondashuv, individual rivojlantirish strategiyalari hamda psixologik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini keng qo‘llash o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Mazkur yondashuvlar nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki shaxsning ijtimoiy moslashuvi va kelajakdagi muvaffaqiyatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot davomida rivojlanishning yoshga va individual xususiyatlariga oid ilmiy qarashlar tahlil qilinib, ularning ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, inson rivojlanishi biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri asosida shakllanadigan murakkab jarayon hisoblanadi. Ayniqsa, yosh davrlarining psixologik xususiyatlarini hisobga olish o‘quvchilarning bilish faoliyati, emotsional holati va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tahlillar natijasida yoshga oid rivojlanish bosqichlari bilan bir qatorda individual xususiyatlarning ham ta’lim samaradorligida muhim o‘rin tutishi aniqlandi. O‘quvchilarning temperament, motivatsiya, qobiliyat va emotsional barqarorlik darajalari ularning bilimlarni o‘zlashtirish sur’ati hamda mustaqil faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi kuzatildi. Shu sababli zamonaviy pedagogik jarayonda differensial va individual yondashuvlardan foydalanish zarur ekanligi asoslandi.

Tadqiqot davomida psixologik qo‘llab-quvvatlash, pedagogik hamkorlik va ijobiy ijtimoiy muhitning shaxs rivojlanishidagi ahamiyati ham tasdiqlandi. Ayniqsa, o‘qituvchi, ota-ona va psixologning o‘zaro hamkorligi o‘quvchilarning intellektual hamda emotsional rivojlanishida muhim omil bo‘lib xizmat qilishi aniqlandi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va zamonaviy axborot muhiti yoshlarning rivojlanishiga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatishi, shu bois ulardan pedagogik maqsadlarda oqilona foydalanish zarurligi qayd etildi. Umuman olganda, yosh va individual xususiyatlarni hisobga olgan holda tashkil etilgan pedagogik faoliyat o‘quvchilarning intellektual salohiyati, ijodkorligi, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishda samarali vosita ekanligi aniqlandi. Shu nuqtai nazardan, ta’lim tizimida individual rivojlantirish strategiyalarini keng qo‘llash, psixologik xizmatlarni takomillashtirish hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Piaget J. *The Psychology of Intelligence*. London: Routledge & Kegan Paul, 1950.
2. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press, 1978.
3. Erikson E.H. *Childhood and Society*. New York: W.W. Norton & Company, 1963.
4. G‘oziyev E.G‘. *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
5. Davletshin M.G. *Yosh va pedagogik psixologiya*. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2004.
6. Karimova V.M. *Psixologiya*. Toshkent: Sharq nashriyoti, 2018.
7. Hasanboyev J., To‘raqulov X. *Pedagogika nazariyasi va tarixi*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
8. Божович Л.И. *Личность и её формирование в детском возрасте*. Москва: Просвещение, 1968.

9. Леонтьев А.Н. *Проблемы развития психики*. Москва: Издательство МГУ, 1981.
10. Rubinstein S.L. *Foundations of General Psychology*. Moscow: Pedagogika Publishers, 1989.